

Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

Journal of Academic Language and Literature

[Cilt/Volume: 8, Sayı/Issue: 1, Nisan/April 2024]

Muammer ŞEHİTOĞLU

<https://orcid.org/0000-0003-4471-3283>

Dr.

mshgtl22@gmail.com

Araştırmacı

Türkçe Sözlük'te Yer Alan Ölü ve Ölüm, Yaşama, Yaşam ve Hayat Kavram Alanlarına Bakış

*A Look at the Conceptual Fields of Dead and Death,
Living and Life in The Turkish Dictionary*

Araştırma Makalesi | *Research Article*

Geliş Tarihi | *Date Received*: 07.11.2023

Kabul Tarihi | *Date Accepted*: 24.03.2024

Yayın Tarihi | *Date Published*: 30.04.2024

Atıf | *Citation*

Şehitoğlu, M. (2024). Türkçe Sözlük'te Yer Alan Ölü ve Ölüm, Yaşama, Yaşam ve Hayat Kavram Alanlarına Bakış. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 8(1), 354-373. <https://doi.org/10.34083/akaded.1387304>

Şehitoğlu, M. (2024). A Look at the Conceptual Fields of Dead and Death, Living and Life in The Turkish Dictionary. *Journal of Academic Language and Literature*, 8(1), 354-373 <https://doi.org/10.34083/akaded.1387304>

Makale Bilgisi | *Article Information*

Değerlendirme <i>Review Reports</i>	Çift Taraflı Kör Hakemlik (İki İç Hakem+İki Dış Hakem) <i>Double-blind. (Two External Referees)</i>
Etik Beyan <i>Ethics Statement</i>	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur <i>Ethical principles were followed during the preparation of this study.</i>
Etik Kurul Belgesi <i>Ethics Committee Approval</i>	Makale, Etik Kurul Belgesi gerektirmemektedir <i>Article does not require an Ethics Committee Approval.</i>
Etik Bildirim <i>Complaints</i>	adeddergi@gmail.com
Çıkar Çatışması <i>Conflicts of Interest</i>	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir <i>The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest</i>
Benzerlik Taraması <i>Similarity Checks</i>	Yapıldı <i>Yes - IThenticate</i>
Telif Hakkı ve Lisans <i>Copyright&License</i>	Yazarlar, dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler. Bu çalışma Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası lisansı altında yayımlanır <i>Authors publishing with the journal retain the copyright. This work is licensed under Attribution-NonCommercial 4.0 International</i>

© Muammer ŞEHİTOĞLU | Creative Commons [Attribution-NonCommercial 4.0 International](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

Öz

Çalışmada, Türk kültüründe Türkçenin kavram alanında yer alan ve Türkçe Sözlük'te de sözlük ögesi olarak bulunan “ölü / ölüm, yaşama, yaşam / hayat” kavram alanını karşılayan bu kavram işaretlerinin türleri, işaretlenme yöntemi ve çok anlamlılık niteliklerinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın kapsamını, bu kavram alanlarına ilişkin ilgili kavram işaretlerinin Türkçe Sözlük'teki anlam değerleri, sözcük türleri ve çok anlamlılık nitelikleri bakımından üç boyutta ele alınması oluşturmaktadır. Çalışmada nitel araştırma yöntemine dayalı belge incelemesi tekniği kullanılmıştır. Teknikle kavramların işaretlenmesi, bilimsel disiplin alanlarındaki kullanımları ve çok anlamlılık niteliği açısından Türkçe Sözlük'te yer alan söz varlığı analiz edilmiş ve bu üç boyut çerçevesinde sınıflandırılarak yorumlanmıştır. Elde edilen bulgulara göre, “ölü / ölüm, yaşama, yaşam / hayat” kavram alanlarını işaretleyen kavram işaretlerinin Türkçe Sözlük'te yer alan söz varlığı, birden fazla anlam değeri taşıyan hem tek hem de birden fazla anlam ögesinden oluşan genel anlamlı kavram işaretleriyle ifade edilmiştir. Birden fazla anlam ögesiyle oluşan kavram işaretlerinde belirtisiz isim tamlaması şeklinde oluşan kavram işaretlerinin geçiş sıklığı yüksektir. Ölüm ve ölü kavramları ile işaretlenen alanda ise, niteleme sıfatı + isim biçiminde oluşan kavram işaretlerinin geçiş sıklığı dikkat çekerken, Türk kültüründe ilgili kavramlarla işaretlenen alanda daha çok niteleyici dil öğelerinin yer aldığı tespit edilmiştir. Yine ölü ve ölüm kavramları ile işaretlenen alanda, bilinenin ve düşünülenin tersine bilimsel disiplin olarak din bilimi değil, hukuk alanındaki terimlerin ve kavram işaretlerinin geçiş sıklığının yüksek olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Türk dili, Ölüm, Yaşam, Yaşama, Kavram alanı

Abstract

In this study, it is aimed to evaluate the types and qualities of the concept signs that meet the concept field of “dead / death, living / life,” which are included in the concept field of Turkish in Turkish culture and which are also found in the Turkish Dictionary as a lexical item. The scope of the study is to examine the concept signs related to this concept areas in three dimensions in terms of their meaning values, word types and polysemous qualities in the Turkish Dictionary. Document analysis technique based on qualitative research method was used in the study. With the technique, the vocabulary in the Turkish Dictionary was analyzed in terms of the marking of concepts, their use in scientific disciplines and their polysemous quality, and interpreted by classifying them within the framework of these three dimensions. According to the findings, the vocabulary in the Turkish Dictionary in the concept areas of dead / death, living / life is expressed with general meaningful concept markers consisting of both single and multiple meaning elements that carry more than one meaning value. The frequency of occurrence of concept signs formed in the form of an unspecified noun phrase is high in concept signs formed with more than one meaning element. In the area marked with the concepts of death and dead, the frequency of occurrence of concept markers formed in the form of qualifying adjective + noun is noteworthy, while in the area marked with related concepts in Turkish culture, it was determined that there are mostly qualifying language elements. Again, in the area marked with the concepts of dead and death, contrary to what is known and thought, it was observed that the frequency of terms and concept marks in the field of law, not religious science as a scientific discipline, was high.

Keywords: Turkish Language, Dead, Death, Life, Concept Area

Giriş

Dil, bireyin dünya ile karşılaşmasını ve onu anlamlandırmasını sağlayan en değerli iletişimsel dizge sistemidir. Yine dili sayesinde birey, anlama, algılama, kavrama, analiz ve sentezle birlikte üst biliş, değerlendirme ve yeniden yorumlama basamaklarını, öğrenme, düşünme süreçlerinde kullanmaktadır. Bireyin ait olduğu kültür ve eriştiği kültür içindeki kavramları da zihinsel süreçleriyle ifade etmesi, yine dil ile mümkün olmaktadır. Bu bağlamda, kavramların anlamlı öge olarak en küçükten en büyüğe doğru işaretlenmesi ya da ifade edilmesi ve diğer kavramlarla ilişkisi de bu kavram alanlarının genişlemesini gösterir. Aynı zamanda, kavram alanının bu devinimi kültürel gelişim ve değişim ile de bireyin bilgi bilimi (epistemolojik) ve varlık bilimi (ontolojik) düzeyinde “varoluşu” nu sağlamaktadır. Dünyada konuşanı olan doğal dillerin kavram alanları da o dili konuşanlar ve yine o dili iletişim boyutunda işlevsel kullananlar için hayatî olarak değerlidir. Türkçenin kavram alanları da Türkçeyi Türk kültürü içinde sosyal varlık olarak konuşan, kullanan bireylerin bir sonraki kuşağa bıraktığı somut miras olan söz varlığını, tarihî süreç boyunca yazı dili boyutunda sözlükleri ve onlara kaynaklık eden edebî metinleri aracılığıyla ortaya konmuştur.

1. Amaç ve Kapsam

Çalışmada, Türk kültüründe Türkçenin kavram alanında yer alan ve Türkçe Sözlük'te de sözlük ögesi olarak bulunan *ölü / ölüm, yaşama, yaşam / hayat* kavram alanını karşılayan kavram işaretlerinin türleri, işaretlenme yöntemi ve çok anlamlılık niteliklerinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Özellikle birden fazla anlam ögesinden oluşan kavram işaretleme yöntemi, sınıflandırma yapılarak tablolar ile dikkate sunulacaktır. Çalışmanın kapsamını, kavram alanlarına ilişkin bu kavram işaretlerinin Türkçe Sözlük'teki anlam değerleriyle (bilimsel disiplin terimleriyle birlikte), işaretlenme yöntemleri, sözcük türleri ve çok anlamlılık nitelikleri bakımından üç boyutta ele alınması oluşturmaktadır. Diğer kavramlar ile işaretlenen kalıplaşmış dil ögesi düzeyindeki (fiil deyimi, deyim, argo vb.) kavram işaretleri kapsam dışında tutulmuştur.

1.1 Problem

Çalışmaya konu olan *ölü / ölüm, yaşama, yaşam / hayat* kavram alanlarını ifade eden kavram işaretlerinin daha önce sözcük türleri, işaretlenme yöntemi, anlam değerleri ve çok anlamlılık nitelikleri açısından üç boyutu ile ele alınmaması, çalışmanın problemini oluşturmuştur.

1.2. Önem

Türk kültürünün en temel ögesi olan Türkçenin *ölü / ölüm, yaşama, yaşam / hayat* kavram alanını ifade eden kavram işaretlerinin geçiş sıklığı özellikleri, sözcük türleri ve çok anlamlılık açısından ele alınması, kavram alanlarına ilişkin bugüne kadar bilinenlerin farklı bir yaklaşımla sınıflandırılmasını ve kavram alanlarının niteliklerinin görsel tablo ve şekillerle ifade edilmesiyle birlikte yeni bir yaklaşımla bulguların yorumlanmasının ve anlamlandırılmasının sağlanacağına inanılmaktadır.

2. Yöntem

Çalışmada nitel araştırma yöntemine dayalı belge incelemesi tekniği kullanılmıştır. Tekniğin birçok tanımı yapılırken öne çıkan tanımlarda, onun sadece yazılı metin biçimleri ile ilgili olduğu vurgulanarak, yazılı metin biçimlerini toplamayı, gözden geçirmeyi, sorgulamayı ve analiz etmeyi temel aldığı (O'Leary, 2017); basılı ve elektronik (bilgisayar tabanlı ve internet erişimli) materyallerin incelenmesini ve değerlendirilmesini içeren süreçte gerçekleşen bir dizi işlem olduğu (Bowen, 2009) ve diğer bir tanımlamada ise, nitel verilerin belirli kavramlar ve temalar doğrultusunda belirlenmesi, daha sonra ise onların anlamlı olacak biçimde yorumlanmasını içeren içerik analizi olduğu (Yıldırım & Şimşek, 2008) dile getirilmekte ve açıklanmaktadır.

Tanımlar çerçevesinde, belge incelemesi tekniğinin tespit edilen bir amaç doğrultusunda, özellikle yazılı dil ürünlerinin, metinlerin ya da günümüzde sıklıkla da kullanılan elektronik araç-gereçlerin kaynak olarak alınıp okunması, taranması, nitel veri olarak anlamlandırılıp yorumlanması ve de veri içeriklerinin analizinin saptanmış temalar ve kavramlar etrafında değerlendirilmesini kapsadığı görülmektedir. Bu bağlamda çalışmada, ilgili teknik kullanılarak *ölü / ölüm, yaşama, yaşam / hayat* kavram alanlarının kavramların işaretlenmesi, bilimsel disiplin alanlarındaki terim kullanımları ve çok anlamlılık nitelikleri boyutunda ad aktarımları açısından üç boyutta ele alınmasını içeren analizi ve yeniden yorumlanması yapılacaktır.

Yine çalışmada, kavram alanlarını ifade eden *ölü / ölüm, yaşama, yaşam / hayat* kavram işaretlerinin anlam değerleri birden fazla anlam ögesiyle oluşan kalıcı kavram işaretleme yöntemiyle birlikte ele alınacak; Türk kültürü içinde Türkçe ile ifade edilme, anlamlandırılma biçimleri değerlendirilecek ve de bu yöntem temel alınarak sınıflandırılacaktır. Ayrıca, bilimsel disiplin alanı terimleriyle birlikte çok anlamlılık niteliği olan ad aktarım ögeleri yönünden de kavram alanlarını ifade eden kavram işaretleri niteliklerine göre sınıflandırılarak tablo hâlinde sunulacaktır.

3. Kuramsal Çerçeve

3.1. Kavram Alanı ve Kavram İşaretleri

Dil, bireyin var oluşu ve yaşama konumlanışı açısından dünyanın en değerli iletişim aracıdır. Kendini ve dünyayı tanımayı doğumunun ilk saniyelerinden itibaren tüm duyu organları ve benliğiyle kavrayan birey, dili ile de ilerleyen zaman diliminde dünyayı gelişen fizikî ve zihnî yetileriyle anlam evrenine katmıştır. Bireyden hareketle toplumun da dili, kendi anlam evrenine katması doğaldır. Öyle ki, dilin bir toplumun dünyayı anlama ve anlamlandırma biçimini somutlaştıran bir sistem olduğu kabul edilmekte ve dilin bu durumda işlevlerinden birinin de birey ile dış dünyadaki varlıklar arasında ilişki kurmak olduğu dile getirilmektedir (Börekçi, 2009). Dilin bireyin ve onun oluşturduğu toplumun yapısı ile uyumlu bir olgu olarak, bu işleviyle ait olduğu kültür içinde de varlıklar, nesnelere, kavramlar ve onların anlamlandırılmasıyla ifade edilmesinde başat öge olduğu açıktır.

Diller, ait oldukları kültürün eriştiği düzeydeki kavramları ifade eder. Yine her gelişim ve değişim aşamasında da en küçük anlamlı öge olan kavram işaretleri, anlam temelinde bazen tek bazen de birden fazla anlam ögesinden oluşarak dil ile ifade edilmektedir. Dil ile düşüncenin vazgeçilmez bütünlüğü, kavramın ve kavram alanını işaretleyen kavramlarla ifade edilmesiyle dilin kültürel niteliğine göre dili konuşan insan tarafından anlamlandırılmaktadır. Kavram alanı, dil bilimciler tarafından konuyla ilgili yapılan ilk araştırmalardan bu yana farklı tanımlamalarla ifade edilmiştir. 1920 ve 1930'lu yıllar arasında birçok dil bilimci tarafından (Porzig, Jolles, Trier vd.) kavram alanının dil bilimi terimi ve özellikle de kuram olarak ele alınmaya başlandığı görülür (Kocatürk, 2014, s. 462-463). 1931 yılında Alman dil bilimci J. Trier tarafından kavram alanı, kuram olarak ele alınmış ve tanımlanmaya çalışılmıştır. Trier (1931), kavram alanına ait sözcükleri, bir benzetme ile ifade eder. O, kavram alanına ait sözcüklerin bir mozaik gibi olgular dizisi tarafından örtülü olduğunu; onların kavram alanındaki anlam değişikliğinin diğer sözcüklerin de değişimine yol açabileceğini öne sürer. Diğer yandan kuramında, değişik kavram alanlarının da kendisinden büyük alanlar oluşturabileceğini ve bu alanların insan deneyiminin bütününe kapsayacağını dile getirir (s. 1-2). İnsan deneyimiyle ve onun yaşadığı, ait olduğu kültürel düzeyin eriştiği noktada, kavramların ifade edildiği ve diğer kavramlar ile anlam ilişkisi kurduğu dile getirilmiştir. Bu bağlamda, onun çalışmalarının anlam bilimi üzerine çalışan Guiraud (1999) tarafından da düşünce yönüyle desteklenerek, insanın dilinde kullandığı sözcüklerin de kavram alanını kapsadığı ve dilsel alan oluşturarak bir dünya görüşünü dile getirdiği ya da dile getirilmesine yardımcı olduğu ifade edilir (s. 91-92). Tanımlama ile birlikte, kavram alanının aynı zamanda sözcüklerle bir dilsel alan oluşturduğu da düşünce yönüyle desteklenmiş ve kavram alanının işlevsel olarak tanımlanmasına yardımcı olunmuştur. Türkiye'de Türk anlam bilimi ve dil bilimi üzerine çalışan dil bilimci D. Aksan ise, "kavram"(lar)ın insanın çevresindeki nesnelere, olaylar ve durumlara ait kişisel gözlem ve deneyimlerine dayanan tasarımların zihinde yer eden soyutlama ile dile dönüşen yönünü, göstergelerin gösterilen yanını ifade ettiğini dile getirmiştir. Ayrıca, dile ait söz varlığı içinde onların bir sözlükte madde başı olarak yer alan sözcükler olduğunu da vurgulamıştır (Aksan, 2006, s. 41). Buna bağlı olarak o, kavram alanını birbiriyle ilişkili ve birbirine yakın kavramların, eşanlamlıların içinde düşündükleri alan olarak değerlendirir ve önemli olanın kavram değerlerinin tespiti değil, onların dil kullanılırken nasıl seçildiği ve zihnin bu durumda nasıl işlediğinin ortaya konmasının önemli olduğu değerlendirmesini yapar (Aksan, 2004). Böylelikle kavram alanının kültürel düzeyde öge olarak ait olunan dilin kullanımıyla nasıl gerçekleştiği ve kavram alanına ilişkin kavramların nasıl seçildiği vurgulanır. Z. Korkmaz ise, "kavram"ı dünyadaki nesnelere, durumların, hareketlerin ve tasavvurların dildeki ifadesi olarak tanımlayarak, kavramın değeri, niteliğinin aynı dili konuşan insanlarca aşağı yukarı aynı olduğunu vurgular ve ekmek, su, susuzluk, delikanlı, dörtnala vb. örneklere dikkat çeker. Kavram alanını ise, anlam alanı terimine gönderme yaparak onu, zihinde aynı ya da birbirine yakın kavramlar oluşturan sözcüklerin meydana getirdikleri ortak alan olarak açıklar (Korkmaz, 1992, s. 28-119). Bu bakımdan zihinde ortak alan yönüyle sözcüklerin meydana getirdikleri ve ilişki bakımından yakınlık-uzaklığı gösteren kavramlarla oluşan alan olarak, kavram alanının anlam alanı ile birlikte

dil bilgisi terimi biçiminde kullanıldığı görülür. E. Çetin de kavram alanına ilişkin yapılan tanımları temel alarak onu, anlamca birbirini çağrıştıran sözcüklerin oluşturduğu alan olarak tanımlar. O, Lyons (1996) ve Trier (1931) yaptığı tanımları değerlendirerek, kavram alanının metin bağlamı içinde birbirine yakın ve zıt anlamlı sözcüklerin bütününden oluştuğunu söyler. Kavram alanının yalnızca bir alana bağlı olarak dil malzemesinin toplanması değil, bununla birlikte o dili kullananların düşünce, yaşam biçimini ve bazen de ruh durumunu araştırmaya yardımcı olduğunu vurgulayarak, Divânu Lugâti't-Türk'te onun ne kadar önemli olduğunu gösterdiğini dile getirmiştir (Çetin, 2009, s. 826-827). Bu bakımdan, kavram alanlarının dillerin ait olduğu kültürel düzey çerçevesinde geliştiği, değiştiği ve dili kullananlar tarafından da kültürel ve sosyal iletişim bağlamları içinde de farklı anlam değerleri taşıyan kavram işaretleri ile ifade edildiği sonucuna ulaşılabilir. Kavram alanını ifade eden kavram işaretlerinin tanımı da bu açıdan önemlidir.

Kavram işaret(ler)i, anlam bloklarının en alt düzeyini oluşturur ve daha yukarı düzeylerde ise birbiri içinde gittikçe gelişen kavram ilişkileri yer almaktadır. Hangi düzeyde olursa olsun, dil işaretinin enformatif değer taşıyabilmesi, onun belli bir duruma uygun bir metnin parçası içerisinde bulunmasını gerektirmektedir (Gemalmaz, 1992, s. 111). Kavram işaretlerinin bilgi değeri taşıma koşulu, bir metin bağlamı ile mümkün olabileceği görülürken, diğer yandan onlar, milletlerin yaşayış ve inancını gösteren kültür ve medeniyetlerinin sembolize edilmiş hâlleri olarak tanımlanır (Alyılmaz, 1999, s. 120). Böylelikle kavram işaretlerinin dile ait kültür ve medeniyetin sembolleri, söz varlığı bakımından en değerlileri ve kültüre ait olan ile olmayanın ayırt edicileri olduğu görülür. Kültürün gelişim ve değişim gösterdiği düzeye göre kavramların işaretlenmesi de değişiklik göstermektedir. Çünkü düşünce, duygu ve yaşayış durağan değil, dinamik, süreklidir. Bu bakımdan bir kavram ile ilgili yeni bir gelişme, değişim ve ayrılma olduğunda kavramlar arasında yakın ya da uzak ilişki kurulduğunda ve onlarla ilgili düşünce farklılaştığında ortaya çıkan yeni “durum”u / “kavram”ı tek bir kavram işaretiyle ifade etmek ya da karşılamak güçleşmektedir. Türkçenin kavramları işaretlerken başvurduğu sözcük tabanlarından yapım ekleriyle yeni kavramları adlandırma yöntemi, diğer doğal dillerde de olduğu gibi Türk kültürünün ulaştığı gelişme düzeyi temelinde, bir anlamda yetersiz kalmaktadır (Alyılmaz, 2011, s. 101). Çünkü bu yöntem ile sözcüğü oluşturan ses sayısı artarken onun anlaşılabilirliği azalmakta, onu oluşturan ses sayısı azaldıkça da anlaşılabilirliği artmaktadır. Öyle ki Türkçede kök ya da gövde üzerine eklenen her yapım eki, üzerine eklendiği kök ya da gövdeyle birlikte yeni bir kalıcı kavram işareti oluştururken sözcük boyu uzadığı için de anlaşılabilirlik düşmektedir. Bu durumda da dilin kullanıcıları insan beyninin çalışma ve anlama, algılama biçimine uygun olarak yeni kavramları işaretlerken (mevcut kavram işaretlerine farklı anlamlar da yükleyerek) birden fazla sözcükten oluşan (çoğunlukla iki ya da daha fazla sözcüklü ya da parçalı) kalıcı kavram işaretleme yöntemlerini geliştirmişlerdir (Mert, 2015, s. 31-32). Böylelikle, yeni oluşan durum birden fazla anlam ögesinden oluşan kalıcı kavram işaretleriyle ifade edilerek kolaylık ve anlaşılabilirlik ilkesi gereği anlaşılabilirlik artırılmıştır. Aynı zamanda

kavram işaretleme yöntemleriyle de kavram alanını işaretleyen kavramların oluşma biçimlerine sınıflandırılmış ve nitelikleri anlam değerleriyle ortaya konmuştur.

4.Bulgular ve Yorumlar

Ölü / ölüm¹, yaşama, yaşam / hayat² kavram işaretlerinin *Türkçe Sözlük*'teki anlam değerleri örnek cümleler ile açıklamıştır. Kavram alanlarına ilişkin olarak, ölüm / ölü

¹Ölü: 1. Sf. Hayatı sona ermiş olanı artık yaşamıyor olan, morto, diri karşıtı. 2. Ad. Ölmüş insan, müteveffa, mevta: "Onu denizden çıkarmak istediler ama biri, müstantik ve doktor gelmeyince ölülere dokunulmaz deyince bu işten vazgeçtiler." Halikarnas Balıkcısı. 3. Ad. Hayvan leşi: Tavuk ölüsü. 4. Mec. Gücü az, zayıf: ölü kandil. 5. Mec. Çok durgun, hareketsiz: "Ölü kentler, boş kaleler, eski saraylar." N. Cumalı. 6. Mec. Etkileme gücü olmayan, canlılığı olmayan: Ölü bir konuşması var. Ölü gibi, 1) hiç kımıldamadan: "Arkadaşlarımı ölü gibi uyuklarken ben sabahlara kadar dans ediyordum." R. N. Güntekin. 2) kımıldamayan., hareketsiz. Ölü gözü gibi, sönük, fersiz (ışık). Ölü gözü kadar çok az: "Üç yıldır bizim oralarda kuraklık var. Hele bu yıl ölü gözü kadar rahmet görmedik." R. N. Güntekin. Ölü gözünden yaş ummak hiç olmayacak yeren, mümkün olmayan durumda yardım veya destek beklemek. Ölümü gör (ya da öp), bir konuda karşındakini ikna etmek için kullanılan yemin sözü: "Sevim, Beyhan'ın ölümü öp diye ısrarla getirdiği pastasından bir dilim yedi." H. Taner. Ölüsü bile yetmek, en zayıf olduğu durumda bile başarılı olmak. Ölüsü ortada kalmak, cenazesini kaldıracak kimse bulamamak. Ölüyü güldürmek, çok güldürmek: "Nadide Hanım, ilahi kadın nereden de bulur? Vallahi ölüyü güldürür, derdi." R. N. Güntekin (Türk Dil Kurumu, Kasım 5, 2023).

Ölüm: Ad. Bir insan, bir hayvan veya bitkide hayatın tam ve kesin olarak sona ermesi, ahiret yolculuğu, ebedi uyku, emrihak, irtihal, memat, mevt, vefat: "Herhâlde padişah da annesi ve hemşireler de dostlarının vakitsiz ölümüne karşı çok müteessir olmuşlardı." A. H. Çelebi. 2. Ölme biçimi: Yanarak ölümü feciydi. 3. İdam cezası: ölüme mahkûm oldu. 4. Ünl. Ölmesi istenen canlı için kullanılan bir söz: zalimlere ölüm. 5. Mec. Sona erme, yok olma, ortadan kalkma: "küçük sanayinin ölümü. Ölüm Allah'ın emri 1) herkes ölecek, ölmek kaçınılmazdır" anlamında kullanılan bir söz. 2) tehlikeli bir karar verme durumunda "ölümden korkmuyorum, ölümü bile göze alıyorum." anlamında kullanılan bir söz: "Ölüm Allah'ın emri bu işi yapacağım". Ölüm gibi. Çok büyük sıkıntı, üzüntü: "Sürgün benim için ölüm gibi bir şey olmuştu." R. N. Güntekin. Ölüm hak miras helal "Ölümün olağan olması gibi mirasın da paylaşılması olağandır" anlamında bir söz. Ölüm ölüm de hırlamaya ne borcum var? "Sıkıntı, üzüntü, keder, dert veya yoksulluk çekmekteyse ölüm daha iyidir." anlamında kullanılan bir söz. Ölüm var dirim var. İnsanın her an ölebileceği veya yaşayabileceği hatırlatılarak önlem almasını öğütleyen bir söz: "Ölüm var dirim var, bu parayı alıp saklamalı." Ölümle koşmak kendisini bile bile tehlikeye atmak. Ölümle burun buruna gelmek ölümle sonuçlanabilecek çok büyük bir tehlike ile karşılaşmak. Ölümle öç alınmaz "Düşmanların ölümünden sevinç duymak insanlığa yakışmaz." Ölümle pençeleşmek can çekişmek. Ölümü göze almak elde etmek istediği sonuç uğruna ölüm de dâhil her türlü tehlikeye açık olmak: "Daha İstanbul'da iken buna ahdetmiş, bu yolda ölümü göze arak Anadolu'ya çıkmıştı." E. C. Güney. Ölümün soluğunu ensesinde duymak (veya hissetmek) her an öleceğini beklemek, ölüm korkusu ile dolu olmak: "Yüz yaşından daha çok insan ne kadar yaşar ki ölümün soluğunu ensemde duyuyorum." Y. Kemal. Ölümüne susamak. Ölümüne susamak ölümle sonuçlanabilecek davranışlarda bulunmak: "Ölümüne susamış kimse meydana çıksın." O. V. Kanık (Türk Dil Kurumu, Kasım 5, 2023).

²Yaşam: Ad. Doğum ile ölüm arasında yaşanan süre, ömür, hayat (Türk Dil Kurumu, 2023).

Yaşama: Ad. Yaşamak işi: "Nasıl yaşamayı bırakmak nasıl / bir memleket mi bu, bir elbise mi ki?" F.

H. Dağlarca (Türk Dil Kurumu, Kasım 5, 2023).

Hayat: Ad. 1. Canlı, sağ olma durumu. 2. Yaşam: "Hayat sahnesinde yetmiş üç yaşın basamaklarındayım." H. F. Ozansoy. 3. Hayat biçimi, içinde yaşanan şartların bütünü, yaşantı: Köy hayatı, gece hayatı. 4. Meslek: "Uzun dualardan sonra bana denizcilik hayatını anlatmaya başladı." R. N. Güntekin. 5. Geçim şartlarının bütünü: "Hayatımı yazılarımla kazanırım." H. E. Adıvar. 6. Canlılığı gösteren hareket, kaynaşma: Bu köyde hiç hayat yok. 7. Din b. yazgı: Hayat onları bir türlü birleştiremedi. 8. Yaşamayı saplayan şartların bütünü: Ay'da hayat yok. 9. Bir kimsenin tarihsel biyografisi, hayat öyküsü, hayat hikâyesi. Atatürk'ün hayatı. Hayat

kavram alanı birden fazla anlam değerine sahip olan ad ve sıfat türündeki kavram işaretleriyle karşılanırken, özellikle deyim anlamında (mecaz) da zengin bir kullanımın Türkçenin edebî eserleri tanıklanarak *Türkçe Sözlük'te* yer aldığı görülür. Yaşam / hayat kavram alanı karşılaştırıldığında ise, hayat kavram alanını işaretleyen kavramların ad, sıfat olarak birden fazla anlam ögesiyle yer aldığı görülürken, özellikle meslek, iş ve din bilimi alanında da terim anlam değeriyle kavram işaretinin *Türkçe Sözlük'te* bulunduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, yine Türk kültüründe hayat kavram alanında yaşam kavram alanına göre mecaz olarak birçok farklı deyim kullanıldığı da dikkat çekmiştir. Kültürel süreç içinde hayat kavram alanındaki bu deyim yoğunluğunun kavram alanını oluşturan kavram işaretlerinin tarihî olarak daha önceki dönemlere ait sözlü dil ürünleri ve eski metinlerde yazı dili boyutunda kullanılması ve yaşam kavram alanının ise, daha sonraki tarihî dönemlerde özellikle yazı dili boyutunda yer aldığını gösterir niteliktedir ve sözlükteki örnekler de durumu tanıklamaktadır. Çalışmada, sadece ölüm, ölü; yaşama, yaşam, hayat kavramlarının işaretlendiği kavram alanı temel alınmış, diğer deyim, argo ve kalıplaşmış dil ögeleri düzeyindeki (hakka yürü- ; hakka kavuş-; morto, mevta, morto; ömür, ahiret yolculuğu, ebedî uyku vb.) kavramların işaretlendiği kavram alanları kapsam dışında tutulmuştur.

Türkçe Sözlük'te, ölü / ölüm, yaşama, yaşam / hayat kavram alanını karşılayan birden fazla anlam ögesinden oluşan genel anlamlı kalıcı kavram işaretleri de bulunmaktadır. Çalışmanın temel amacına uygun olarak, bu türden kavram işaretlerinin sınıflandırılması ve anlam değerleri bilimsel disiplin alanını karşılayan ve çok anlamlılık niteliği yönünden ad aktarım ögesi olan kavram işaretleri ile birlikte tablolar hâlinde sunulmuştur.

4.1. Birden Fazla Anlam Ögesinden Oluşan Kavram İşaretleri

Tablo 1. Ölü / Ölüm Kavram Alanını Karşılayan Belirtisiz İsim Tamlamaları³

geçirmek yaşamak, varlığını sürdürmek: “Gayet parlak ve kibar bir hayat geçiriyordu.” Ö. Seyfettin. Hayat memat meselesi (yapmak veya olmak) ölüm kalım meselesi. Bir şeye hayat vermek canlılık vermek, canlandırmak. Hayata atılmak geçim sağlamak üzere çalışmaya başlamak: “Altı yıllık ortaöğretimi bitirmek hayat atılmanın ilk koşulu sayılır orada.” A. Erhat. Hayata bağlamak yaşamayı sevdirmek: “Bu sıcak ve içten ses Fikret'i hayat bağlıyor, yaşam sevincini artırıyor.” R. Enis. Hayata geçirmek uygulanır duruma getirmek canlılık kazandırmak. Hayata gözlerini yummak (veya kapamak) ölmek: “Hayata gözlerini kaparken ardında yedi yaşında bir oğul, on iki yaşında bir kız bırakıyordu.” C. Uçuk. Hayata küsmek. Bezgin, kötümser olmak, yaşama isteğini yitirmek: “Adi günlerde size öyle gelir ki bunlar hayat küsmüş insanlardır.” R. N. Güntekin. Birine hayatı ceennem etmek büyük üzüntü ve sıkıntı vermek: “En yakınlarından başlayarak herkese hayatı ceennem ettiği de doğrudur.” M. Mungan. Hayatı kaymak her işi ters gitmek, mahvolmak. Hayatına girmek yaşamında yer almak. Hayatından çıkarmak ilgisini, ilişkisini tamamen kesmek: “Beni sırf Müslüman olmayan bir erkeği sevdim diye hayatından çıkaran babamın evine dönmeyeceğim.” A. Kulin. Hayatını (birine) borçlu olmak 1) biri tarafından ölümden kurtarılmış olmak. 2) birinin yaşamı bir başkasının desteği ile sağlanmış olmak: Bu hayatımı ağabeyime borçluyum. Hayatını kazanmak geçimini sağlamak: Hayatımı kazandığımda baskıdan uzak, dilediğince, gönlünce yaşamak. Hayatının baharında olmak hayatının en güzel dönemini yaşıyor olmak. Hayatta olmak yaşamak (Türk Dil Kurumu, Kasım 5, 2023).

³ İlgili tablo ve diğer tablolardaki örnekler; Türk Dil Kurumu, Kasım 5, 2023 <https://sozluk.gov.tr/>. erişim adresinden alınmıştır.

ölü ev+i:	<i>Bir ferdi veya yakını ölmüş olan aile.</i>
ölü helva+sı:	<i>Ölü evinde pişirilip konuklara dağıtılan un veya irmik helvası.</i>
ölüm ceza+sı:	<i>İdam.</i>
ölüm döşek+i:	<i>1.Son nefesini verileceği yatak veya yer. 2. Ölümcül durum.</i>
ölüm emr+i:	<i>Birinin öldürülmesi gerektiğini bildiren buyruk.</i>
ölüm ferman+i:	<i>Bir kimsenin öldürülmesini bildiren yazılı belge.</i>
ölüm kağıt+i:	<i>Bir kişinin öldüğüne ilişkin verilen belge, vefat ilmühaberi.</i>
ölüm korku+su:	<i>Ölme tehlikesiyle yüz yüze gelmekten duyulan korku, can korkusu, can havli.</i>
ölüm oran+i:	<i>Bir ülkede toplam nüfusa göre ölüm sayısının oranı.</i>
ölüm oruç+u:	<i>Herhangi bir amaca ulaşmak için sonunda ölümü bile göze alarak tutulan oruç.</i>
ölüm sessizlik+i:	<i>Derin bir sessizlik, ölü sessizliği, ölüm sükûtu.</i>
ölüm sigorta+sı:	<i>Sigortalının ölümü durumunda sigortalayan tarafından ödemesi kabul edilen parayı gösteren sigorta türü.</i>
ölüm sükût+u:	<i>Ölüm sessizliği</i>
ölüm tazminat+i:	<i>Sözleşmeye göre, ölüm hâlinde ölenin geride bıraktıklarına işveren tarafından ödenen para.</i>
ölü sessizlik+i:	<i>Ölüm sessizliği.</i>
ölü soyuculuk+u:	<i>Ölü soyucunun yaptığı iş</i>
ölü yemek+i:	<i>Ölü evine komşu ya da akrabalar tarafından hazırlanıp getirilen yemek.</i>
ölü yıkayıcı+sı:	<i>Dinî kurallara göre, ölüyü kefenlenmeden önce yıkama işi. gassal.</i>
ölü yıkayıcılık+i:	<i>Ölü yıkayıcının yaptığı iş.</i>
ölü salı	<i>Tabut.</i>

Tabloda, birden fazla anlam ögesinden oluşan ölü ve ölüm kavram alanında, ölüm ile karşılanan belirtisiz isim tamlamalarının geçiş sıklığının ölü ile karşılanan belirtisiz isim tamlamalarına göre daha yoğun olduğu görülür. Ayrıca, ölüm ve ölü sessizliği tamlamasının iki kavram alanı içinde de kullanıldığı, sükût sözcüğü ile de eş anlamlı biçimde Türk kültüründe dile getirildiği tanıklanmıştır. Bu bağlamda, yabancı dilden alınma dil ögesi ile de birlikte kullanıldığı da bulgularla tespit edilmiştir.

Şekil 1. İki Kavram Alanındaki Yakın Anlamalı Kavram İşaretleri

Bunun dışında, “yıkayıcılığın” ölü kavram alanı içinde hem bir meslek hem de davranış eylemi olarak ifade edildiği tespit edilmiştir.

Şekil 2. Ölü Kavram Alanında “Yıkayıcılık”, “Yıkayıcı”.

Ölüm döşeginin ise, iki anlam değeri ile karşılandığı da tablodan görülmektedir.

Tablo 2. Hayat Kavram Alanını Karşılıyan Belirtisiz İsim Tamlamaları

hayat adam+1	Zamana kolayca uyan her türlü güçlüğü yenmesini bilen kimse.
hayat ağaç+1	1.Soyağacı. 2. Beyinciğin kesitinde dıştaki boz madde bölümüne yayılarak dallanma gösteren ak maddenin oluşturduğu ağaç biçimi. 3. Binaların dış cephelerine işlenen ve uzun ömürlü olması dileğini simgeleyen özel ağaç motifi.
hayat arkadaş+1	Eş.
hayat boy+u	Ömür boyu.
hayat ders+i	İbret veya örnek alınacak gerçek olay.

hayat düzey+i	Yaşam düzeyi.
hayat felsefe+si	Hayatı anlama ve algılama biçimi, yaşam felsefesi.
hayat hikâye+si	1.Bir kişinin hayatı boyunca geçirdiği önemli olaylar ve evrelerin bütünü. 2. Öz geçmiş.
hayat kadın+ı	Para karşılığında erkeklerin cinsel zevklerine hizmet eden ve bu işi meslek edinen kadın, fahişe, orospu, orta malı, kaldırım çiçeği, kaldırım süpürgesi, kaldırım yosması, sürtük.
hayat kadınlık+ı	1.Hayat kadını olma durumu, fahişelik, orospuluk. 2. Hayat kadınının yaptığı iş, fahişelik, orospuluk.
hayat kavga+sı	Hayat mücadelesi.
hayat mücadele+si	Yaşamak ve geçinmek için harcanan emeklerin bütünü, hayat kavgası, yaşam kavgası.
hayat okul+u	Yaşanılan çevre ve zamanda karşılaşılan olayların tümü.
hayat öpücük+ü	Yapay solunum.
hayat öykü+sü	Öz geçmiş.
hayat pahalılık+ı	Yiyecek, içecek giyecek vb. geçim maddelerinin pahalı olması.
hayat seviye+si	Yaşam düzeyi.
hayat sigorta+sı	Bir kimsenin yaşlılık çağında kendisine veya mirasçılara para ödenmesi şartıyla yaptığı sigorta anlaşması, yaşam güvencesi.
hayat standart+ı	Bir toplumda bireylerin mal ve hizmetlerden yararlanabilme, gereksinimlerini karşılayabilme düzeyi, yaşam standardı
hayat şartlar+ı	Hayat boyunca karşılaşılabilecek her türlü sosyal ve ekonomik durum, yaşam koşulları.
hayat tarz+ı	Yaşam biçimi.

Hayat kavram alanı içinde kadın ve adamın farklı anlam değerleri ile birden fazla anlam ögesi ile ifade edildiği görülmektedir. Hayat ağacı, hayat kadınlığı ve hayat hikâyesinin ise, birden fazla anlam değeri ile karşılandığı tanıklanmıştır. Ayrıca, yabancı dillerden alınma ögeler ile (hikâye, standart, sigorta, tarz gibi) tamlamaların oluşturulduğu görülür.

Tablo 3. Yaşam / Yaşama Kavram Alanını Karşıl原因 Belirtisiz İsim Tamlamaları

yaşama çaba+sı	Canlı varlıkların buldukları çevrenin her türlü zorluğu karşısında yaşayabilmek için verdikleri savaş yaşama uğraşısı.
yaşama güç+ü	Hayatın zorluklarına karşı mücadele etme gücü.

yaşama sevinç+i	1.Maddi, manevi mutluluk içinde yaşama. 2. Durumundan, yaşantısından memnun olma duygusu.
yaşama uğraşı+sı	Yaşama çabası.
yaşam biçim+i	Hayat tarzı.
yaşam bilimler+i	Biyoloji, tıp, veteriner, diş hekimliği ve eczacılık ile ilgili bilim dallarına verilen gene ad.
yaşam boy+u	Ömür boyu.
yaşam düzey+i	Yaşama ve geçinme düzeyi.
yaşam felsefe+si	Hayat felsefesi.
yaşam güvence+si	Hayat sigortası.
yaşam kavga+sı	Hayat mücadelesi.
yaşam koçluk+u	Yaşam koçunun yaptığı iş.
yaşam koç+u	Kişilerin yaşam niteliğini daha iyi duruma getirmek için danışmanlık ve yönlendirme hizmeti veren kimse.
yaşam koşullar+ı	Hayat şartları.
yaşam öykü+sü	Öz geçmiş.
yaşam savaş+ı	Yaşama çabası.
yaşam sigorta+sı	Hayat sigortası.
yaşam standart+ı	Hayat standardı.

Yaşam ve yaşama kavram alanı içinde, yaşam kavram alanını karşılayan birden fazla anlam ögesinden oluşmuş belirtisiz isim tamlamasının olduğu görülür. Hayat kavram alanında kullanılan kavram işaretlerinin büyük oranda yaşam kavram alanında da kullanıldığı ve sadece koç ya da koçluk kavram işaretleri ile alınma ögeler ile yapılan yaşam koçu ya da koçluğu belirtisiz isim tamlamaları örneklerinin bulunduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, yaşama sevinç kavram işaretinin iki anlam değeri ile karşılandığı görülmektedir.

Tablo 4. Ölü / Ölüm Kavram Alanını Karşılayan Niteleme Sıfatı + İsimden Oluşan Kavram İşaretleri

ölmez çiçek	Basit ve tüylü yapraklı, parlak sarı çiçekleri uzun zaman sallanabilen, özel kokulu, çok yıllık ve otsu bir bitki, sarıçiçek, yayla çiçeği, yayla gülü.
ölü dalga	Hızı azalmış olarak gelen dalga.
ölü deniz	1.Fırtınadan sonra tamamıyla sakin duruma gelmiş deniz. 2. Dalgasız, açık denizden etkilenmeyen deniz.

ölü dil	<i>Günümüzde kullanılmayan, konuşulmayan, elimizde yalnızca belgeleri olan dil.</i>
ölü doğa	<i>Konusu, cansız varlıklar veya nesnelere olan resim., natürlük.</i>
ölü doğum	<i>Bebeğin ölü doğması durumu.</i>
ölü doku	<i>Bir çarpma veya zedelenme sonucu oluşan yaradaki ölü hücre kümesi.</i>
ölü mevsim	<i>Ölü sezon.</i>
ölümlü dünya	<i>Üzerinde ölümün var olduğu dünya.</i>
ölü nokta	<i>1.Gözden uzak yer. 2. Kör nokta.</i>
ölü örtü	<i>Dökülen yaprak ve başka bitki kalıntılarından oluşan örtü.</i>
ölü renk	<i>Parlaklığı olmayan donuk renk.</i>
ölü saat	<i>Herhangi bir faaliyet veya iş yapılamayan zaman, ölü zaman.</i>
ölü sezon	<i>Ölü mevsim.</i>
ölüsü kandilli	<i>Kızdığı kişiyi aşağılamak amacıyla söylenen sövgü sözü, ölüsü kınalı.</i>
ölü top	<i>Değerlendirilemeyen veya boşa giden pas.</i>
ölü yatırım	<i>Ticarette ve saniyede kâr getirmeyen, geleceği veya pazar imkânı bulunmayan yatırım.</i>
ölü zaman	<i>Ölü saat.</i>

Ölü kavram alanındaki niteleme sıfatı + isimden oluşan kavram işaretlerinin geçiş sıklığının yüksek olduğu görülürken, ölü deniz ve ölü nokta kavram işaretlerinin ise, birden fazla anlam değeri ile karşılandığı tespit edilmiştir. Ayrıca, ölü kavram alanındaki kavram işaretlerinin büyük bölümünün doğa kavram alanı ile (renk, mevsim, deniz, dalga, örtü gibi) ilişkili olarak ifade edildiği tanıklanmıştır.

Şekil 3. Ölü ve Doğa Kavram Alanlarının İlişkisi

Tablo 5. Ölüm Kavram Alanını Karşılıyan İkileme Biçiminde Oluşan Kavram İşaretleri

ölüm dirim	Ölümcül değeri, önemi olan.
ölümlük dirimlik	Zor durumda kalındığında kullanılmak üzere ayrılan (para, mal).

Bu türden birden fazla anlam ögesinden oluşan kavram işaretlerinin geçiş sıklığı düşüktür. Diğer kavram alanlarına (ölü, yaşama) ait bu türden kavram işaretleri *Türkçe Sözlük*'te yer almamıştır.

Tablo 6. Bilimsel Disiplin Alanına Ait Terimler Olarak Ölüm / Ölü Kavram Alanlarını Karşılıyan Kavram İşaretleri

Disiplin Alanı	Örnek
Din	ölü yıkayıcı
Din	ölü yıkama
Spor	ölü top
Argo (dil bilimi, dil)	ölüsü kınalı
Argo (dil bilimi, dil)	ölüsü kandilli
Hukuk	ölüm cezası
Hukuk	ölüm
Hukuk	ölüm tazminatı
Tıp	ölü doğum
Bitki bilimi	ölmez otu

Bitki bilimi	<i>ölmez çiçeği</i>
--------------	---------------------

Tabloda, ölü kavram alanın birden fazla disiplin alanında yine birden fazla anlam ögesiyle oluşan kavram işaretleri ile ifade edildiği tespit edilmiştir. En fazla hukuk alanında kullanılan kavram işaretlerinin hem tek hem de iki sözcükten oluşan kavram işaretleri ile ifade edildiği görülmektedir.

Genel düşünceye karşılık olarak, ölü kavram alanın bilimsel disiplin alanı olarak din alanı dışında daha fazla kavram işareti ile karşılandığı tespit edilmiştir. Öyle ki, din dışında, beş farklı disiplin alanında kavram işaretlerinin kullanıldığı görülmektedir.

Tablo 7. Bilimsel Disiplin Alanına Ait Terimler Olarak Yaşam ve Hayat Kavram Alanını Karşılaman Kavram İşaretleri

<i>Disiplin Alanı</i>	<i>Örnek</i>
Anatomi	<i>yaşatkan sinir sistemi</i>
Tıp	<i>yaş dönümü</i>
Biyoloji, tıp, veteriner, diş hekimliği ve eczacılık	<i>yaşam bilimleri</i>
Meslek (iş)	<i>hayat</i>
Din	<i>yazgı</i>
Tıp	<i>hayat ağacı</i>
Tıp	<i>hayat öpücüğü</i>
Mimarlık	<i>hayat ağacı</i>

Yaşam / hayat kavram alanının bilimsel disiplin alanı olarak, en fazla tıp alanında kullanıldığı ve yine tıp ile ilişkili olan alanlarda da geçiş sıklığının yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 8. Hayat ve Yaşam Kavram Alanıyla İlgili Ad Aktarım Ögeleri

<i>Ad aktarımı</i>	<i>Sözcük türü</i>
hayat adamı	<i>Ad</i>
hayat dersi	<i>Ad</i>
hayat dolu	<i>Sıfat</i>
hayat kadını	<i>Ad</i>
hayat kavgası	<i>Ad</i>
hayat mücadelesi	<i>Ad</i>
hayat okulu	<i>Ad</i>

hayat öpücüğü	<i>Ad</i>
yaşamak	<i>Fiil (geçissiz)</i>
yaşam dolu	<i>Sıfat</i>
yaşam kavgası	<i>Ad</i>
yaşam savaşı	<i>Ad</i>
yaşatmak	<i>Fiil (çekimli); geçissiz</i>

Ad aktarım ögesi olarak kavram alanlarında, sözcük türü olarak adların geçiş sıklığının yüksek olduğu ve birden fazla anlam ögesinden oluşan kavram işareti ile ifade edildiği tespit edilmiştir. Ad aktarım ögelerinin parça / bütün ilişkisiyle kullanıldığı ve çok anlamlılık niteliği gösterdiği tanıklanmıştır.

Tablo 9. Ölüm ve Ölü Kavram Alanı ile İlgili Ad Aktarım Ögeleri

Ad aktarımı	Sözcük türü
öldürücü	<i>Sıfat</i>
öle dirile	<i>Zarf</i>
ölgün	<i>Sıfat / zarf</i>
ölmek	<i>Fiil (geçissiz)</i>
ölmez	<i>Sıfat</i>
ölü	<i>Sıfat</i>
ölü fiyatına	<i>Sıfat</i>
ölüm	<i>Ad</i>
ölüm dirim	<i>Sıfat</i>
ölüm döşeği	<i>Ad</i>
ölü mevsim	<i>Sıfat</i>
ölüm kalım meselesi	<i>Ad</i>
ölümlük dirimlik	<i>Sıfat</i>
ölü sessizliği	<i>Sıfat</i>
ölü nokta	<i>Ad</i>
ölü renk	<i>Ad</i>
ölü saat	<i>Ad</i>
ölü sessizliği	<i>Ad</i>
ölü sezon	<i>Ad</i>
ölü zaman	<i>Ad</i>

Yaşam / hayat alanında olduğu gibi ölü / ölüm kavram alanında da yine ad türündeki ad aktarım ögelerinin geçiş sıklığı yüksektir.

Tartışma

Türkçede kavram alanları ve onların işaretledikleri kavramlara ait birçok çalışma yapılmıştır. Çalışmanın kapsamı gereği, yapılan çalışmaların bütünü ele alıp değerlendirmek güçtür ve yapılacak değerlendirmeler ve incelemeler ayrı bir çalışma konusu oluşturmaktadır. Ama kavram alanları ve anlam değerlerini ifade eden kavram işaretlerinin zenginliği konusunda yapılan çalışmaları değerlendirmek, kapsam için yerinde olacaktır. Konuyla ilgili olarak, ölüm kavram alanına ait söz varlığı Biçer (2021) tarafından Türkiye Türkçesi ağızlarında ele alınmış, yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Çalışmada, kavram alanına ait söz varlığı tematik olarak, insan varlığı, hayvan varlığı, ahiret ve kalıplaşmış dil öğeleri boyutlarıyla değerlendirilmiştir. Bu bakımdan tez çalışması, kapsamı yönüyle değerlidir. Çalışma ile farklı yönü ise, tematik bir değerlendirme olmasının yanı sıra, daha geniş kapsamlı olarak, Türkiye Türkçesi ağızlarını da ele almış ve bu yöndeki kaynakları da içermiştir. Bir diğer tez çalışması ise, Karçığa (2015) tarafından Dede Korkut Kitabı'nın anlam bilimi açısından çözümlenmesinde kavram alanının rolünü ele alan çalışmadır. Tezde, esere ait anlam bilimi çözümlenmesi için kavram alanlarından yararlanılmış ve kapsamlı bir biçimde kavram alanları anlam bilimi açısından ele alınmıştır. Kavram alanlarının anlam bilimi açısından ele alınması tarihî metinler bağlamında değerli olmuştur. Bu yönüyle de tez çalışması, çalışmaya anlam bilimi bakımından ve kavram işaretlerinin anlam değerlerinin incelenmesi bakımından benzerlik gösterse de kapsamı geniş olduğu için, çalışmada sadece *Türkçe Sözlük*'te yer alan kavram alanları ele alındığı için bu boyutuyla farklılık göstermiştir. Yine Türkçedeki kavram alanlarına ilişkin yapılan çalışmalar içerisinde, çalışmayla benzer yöntem ve yaklaşımları kullanarak, kavramları ve onların Türkçedeki kavram alanlarını ele alan Çetin (2009) ve Özcan (2018) in makaleleri yer almaktadır. Özcan (2018), Türkçede gönül kavram alanını ele alırken, onun Türkçenin söz dizimi düzeyindeki kullanımlarını ve anlam değerlerini Türkçenin tarihî metinleri tanıklığında incelemiş ve değerlendirmiştir. Çetin (2009) ise, itaat kavramını Türkçenin ilk yazılı metinlerinin kaydedildiği I.-II. Türk Kağanlığı Dönemi'ndeki yazıtların yazılı metin boyutunda en kapsamlıları olan Orhun yazıtlarında, ele alarak kavram alanını işaretleyen kavramları anlam değerleri ile birlikte sınıflandırarak incelemiştir. Çalışmayla yazar, Orhun yazıtlarının gelişmiş bir yazı dili niteliği gösterdiğini kalıplaşmış dil öğeleri, niteleyici dil öğeleri ve kavram işaretleriyle ifade ederek, aynı zamanda Türkçenin zengin ifade gücüne ve söz varlığına da vurgu yapmıştır. Her iki çalışmada da kavramların ifade ettiği kavram alanları ve anlam değerleri, Türkçenin tarihî metinleri tanıklığında farklı yöntemlerle ele alınsa da kavram alanları ve onların Türk kültüründe yazı dili boyutunda Türkçe ile ifade edilişlerinin zenginliği dile getirilmiştir. Bu bağlamda, amaç yönünden bu çalışma ile benzerlik gösteren ilgili çalışmalar, kapsam yönüyle tez düzeyinde genişlerken, makale düzeyinde de sınırlılıklar ve farklı yaklaşımları göstermiştir.

Sonuç

Türk kültüründe *öli / ölüm, yaşama, yaşam / hayat* kavram alanları tek ve de geçiş sıklığı açısından birden fazla anlam ögesiyle oluşan kavram işaretleriyle ifade edilmiştir. Elde

edilen bulgulara, ölü / ölüm kavram alanında bu kavramlarla işaretlenen birden fazla anlam ögesinden oluşan mecaz anlam değeriyle deyimlerin yer aldığı görülür. Böylelikle kavram alanının da Türk kültürünün gelişim ve değişimine koşut olarak yeni durumların ve yeni, uzak ya da yakın kavram ilişkilerinin olduğu tespit edilmiştir. Çünkü bu kavram işaretleri, her yeni durumda yeni bir kavramı tek bir kavram işaretiyle ifade etmenin güçleştiğini göstermektedir. Yaşam / hayat kavram alanında ise, hayat kavram alanını karşılayan ve bu kavramla işaretlenerek birden fazla anlam ögesinden oluşmuş mecaz anlamıyla kullanılan deyimler yer almıştır. Böylelikle hayat kavram alanına ilişkin Türk kültüründe ortaya çıkan yeni durumlar yeni kavram işaretleriyle karşılanmış ve anlaşılabilirlik ilkesi gereği birden fazla anlam ögesiyle de ifade edilmiştir. Ayrıca, hayat kavram alanında bilimsel disiplin terimi olarak, yazgı ve denizcilik hayatı şeklinde kavram işaretlerinin anlam değeri kazandığı görülmüştür.

Kavram alanları, birden fazla anlam ögesinden oluşan genel anlamlı kavram işaretleri yönünden değerlendirildiğinde, belirtisiz isim tamlamalarından oluşan kavram işaretlerinin genellikle kavram alanlarında geçiş sıklığının yoğun olduğu görülür. Bu bakımdan Türk kültüründe kavram alanlarına ilişkin olarak ilgili tamlama türünde sürekli, devinim hâlinde bir gelişimin olduğu tanıklanmıştır. Ayrıca, tamlamaların bazı kavram alanlarında birden fazla anlam değeri kullanıldığı (yaşama sevinci, hayat ağacı, hayat hikâyesi ve hayat kadınlığı gibi) da tespit edilmiştir. Böylelikle Türkçenin ifade zenginliği ve kavram alanlarındaki çok anlamlılık nitelikleri de *Türkçe Sözlük* düzeyinde bulgularla tespit edilmiştir.

Niteleme sıfatı + isimden oluşan kavram işaretlerinin yalnızca ölü / ölüm kavram alanında yer aldığı tanıklanmış ve bu kavram işaretlerinin ise, büyük bölümünün doğa kavram alanı ile ilişkili kavram işaretleriyle birlikte kullanıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca, ikileme biçiminde oluşan kavram işaretlerinin ise, yalnızca ölüm kavram alanında karşılandığı görülür.

Bilimsel disiplin alanını karşılayan ölü / ölüm kavram alanındaki kavram işaretlerinin bilinenin ve düşünülenin tersine, din dışındaki disiplin alanlarında (özellikle hukuk, 3 tane) daha yoğun olarak karşılandığı tespit edilmiştir. Böylelikle ölü / ölüm kavram alanındaki bilimsel disiplin terimlerinin diğer alanlarda tek bir anlam ögesinden öte, birden fazla anlam ögesiyle birlikte yeni durumları, ilgili alanlar içinde karşıladığı tespit edilmiştir. Yalnızca hukuk alanında, ölüm teriminin kişinin anayasal düzen içinden fiziki varlık olarak çıkışının ve yaşamdan yasal olarak ayrılışının tek bir kavram işareti ile ifade edildiği de görülmüştür.

Yaşam / hayat kavram alanında ise, tıp bilimsel disiplin alanını karşılayan (Anatomi dahil 5) kavram işaretlerinin yoğun olduğu tespit edilmiştir. Yine din bilimi alanında ise, yalnızca bir kavram işaretinin yer aldığı görülmüştür.

Ad aktarım ögeleri olarak, yaşam / hayat kavram alanında parça / bütün ilişkisiyle adların çok anlamlılık niteliği göstererek aktarım ögesi biçiminde sözlükte yer aldığı görülmüştür. Bu bağlamda, kavram alanları içinde çok anlamlılık niteliği de tespit edilmiş ve her iki

kavram alanının genişlediği ve anlam değerleri ve nitelikleri bakımından zenginleştiği tanıklanmıştır. Ölü / ölüm kavram alanında ise, sıfat ve ad türündeki sözcüklerin ad aktarım ögesi olarak kavram işaretlerinin kullanıldığı ve çok anlamlılık niteliği gösterdiği tespit edilirken, hayat / yaşam kavram alanı ile karşılaştırıldığında sıfat ve ad türündeki sözcüklerin ad aktarım ögesi olarak birbirine yakın oranda geçiş sıklığına sahip olduğu görülmüştür. Böylelikle, ölü / ölüm kavram alanındaki çok anlamlılık niteliğinin her iki kavram alanını da genişlettiği ve farklı sözcük türleri ile karşılandığı tanıklanmıştır. Sıfat türündeki kullanımların yoğunluğu ise, ölü / ölüm kavram alanının daha çok niteleyici dil öğeleri ile karşılandığını da göstermiştir.

Kaynaklar | References

- Aksan, D. (2004). Kelime bilimi ve anlambilimi ölçülerinden yararlanarak bir yazı dilinin eskiliğini saptama yolları ı: kavram alanı-kelime ailesi ilişkileri ve Türk yazı dilinin eskiliği üzerine. *Dilbilim ve Türkçe Yazıları*, içinde (s.110-119), Multilingual Yayınları.
- Aksan, D. (2006). *Anlambilim, anlambilim konuları ve Türkçenin anlambilimi*. (4.Basım), Engin Yayınevi.
- Alyılmaz S. (1999). Erzurumlu Emrah'ın şiirlerinde kavram işaretleri. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 11, 119-128.
- Alyılmaz, S. (2011). *Risâle-i Mûze-dûzluk, inceleme- metin-dizin*. Elik Yayınları.
- Biçer, Ü. (2021). *Türkiye Türkçesi ağızlarında ölüm kavram alanına ait söz varlığı*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitimi Enstitüsü.
- Bowen, A. G. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal*, 9 (2), 27-40.
- Börekçi, M. (2009). *Yapı ve işlev bakımından Türkiye Türkçesinde sözcükler*. Eser Ofset Matbaacılık.
- Çetin, E. (2009). Orhun yazıtlarında itaat kavramı. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Vol. 4(8) Fall, 825-837.
- Gemalmaz, E. (1992). *Standart Türkiye Türkçesi (STT)'nin formanlarının enformatif değerleri ve bu değerlerin ihtiyaç halinde bu dilin gelişimine muhtemel etkileri*. Erzurum.
- Guiraud, P. (1999). *Anlambilim*. (La semantique, Berke, Vardar, Çev.). Multilingual Yayınları.
- Karçığa, S. (2018). *Dede Korkut Kitabı'nın anlam bilimsel çözümlenmesinde kavram alanının rolü*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kocatürk, D. E. (2014). *Kırgız Türkçesiyle Kutadgu Bilig: Kuttuu Bilim, metin-aktarma-kavram alanı*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Korkmaz, Z. (1992). *Gramer terimleri sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Lyons, J. (1996). *Semantics I*. Cambridge University Press.
- Mert, O. (2015). *Köli Çor Yazıtı ve anıt mezar kompleksi*. Atatürk Üniversitesi.
- O'Leary, Z. (2017). *The essential guide to doing your research project*. SAGE Publication Inc.
- Özcan, Ş. A. (2018). Türkçede gönül kavramı ve kullanım alanı. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 63, Eylül, 227-242.
- Türk Dil Kurumu (2023). *Türkçe Sözlük*. Erişim adresi: Kasım 5, 2023, <https://sozluk.gov.tr/>.
- Trier, J. (1931). *Der Deutsche wortschatz im sinnbezirk des verstandes*, Heidelberg: Carl Winters Universitetsbuchhandlung.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayınları.